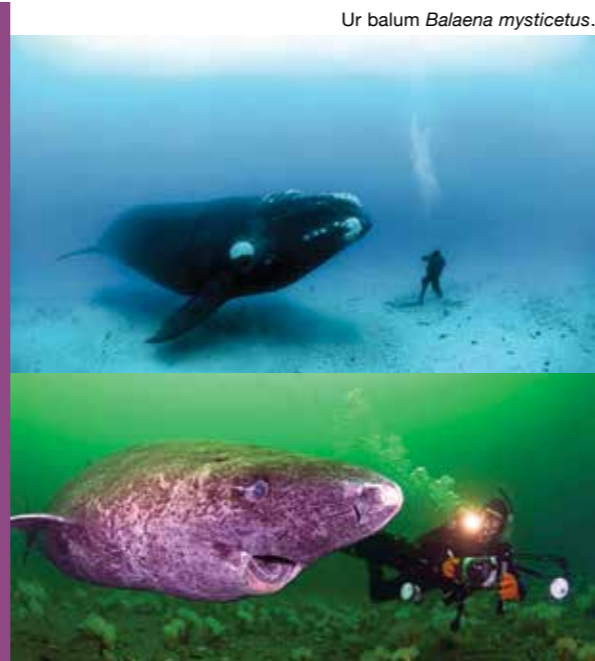

Ar vorgouilhenn na varve ket

Na bras ha na kevrinus eo ar mor ! Darempredet e vez get an dud a-c'houde gwerso met n'en anaver ket mat c'hoazh, na tost. Kavell ar vuhez eo ar mor, anezhañ e ta kement boud bev a nij, a neui, a gellid, a stlej pe a red àr groc'hen an douar. Hag ar vuhez he deus gellet en em alec'hiñ betek deun du ha braouac'h an islonk pell-pell a-ziouzh terenoù tomm an heol. Ha pa za d'ar skiantourion kompren gwelloc'hik ar bed kevrinus-se e ro an tu deomp da gompren gwell moned en-dro ar vuhez dre vras. Ar gozhoni hag ar marv lakaomp, sed diaezamantoù bras na rahe ket fall an den gober un dijabl anezhe moarvat. Dibosupl ? Feiz, loened mor zo o deus gellet en ober, pe hogozik...

Ur balum *Balaena mysticetus*.

© Pep gwir miret strizh.

© Doug Perrine

Ur bleiz-mor ganet da vare an dugez Anna ?

e 2007 e oa bet tapet ur balum reizh Greunland, ennañ un treant sanket mat en e groc'hen. Goude bout studiet an tamm koad-se e oa bet roet da ouiet e oa savet an treant en 19^{vet} kantved. Treantet e oa bet ar c'haezh balum-se e fin an 19^{vet} neuze a pa veze c'hoazh ar balumetaerezh en e varr. Ha dre ma oa chomet bev en doa gellet beviñ c'hoazh, ha beviñ pell mat siken, ha bout en doa stlejet an tamm bazh milliget-hont hed-ha-hed. É redek e 120 pe e 130 vlez e vehe ar balum-se enta...

➔ BALUMED A GANTVLEZADOÙ

Burzhud erbet en afer-se e gwirionez, ha gouiet a reomp pell zo e c'hell ar balumed beviñ kozh-mat. En tu arall da 150 peotramant da 200 vlez a c'hell beviñ spesadoù zo. Ar bronneg a vev ar pellañ eo balum reizh Greunland enta hag en o zouez eo ar vamm eo a c'hell beviñ ar pellañ, perak ? Hervez skiantourion zo, mar bez mammoù-balum ker kozh ema gras d'o ferzh er strolladoù balumed dre

mard eo ur vamm-valum eo a ren ar strollad a-bezh.

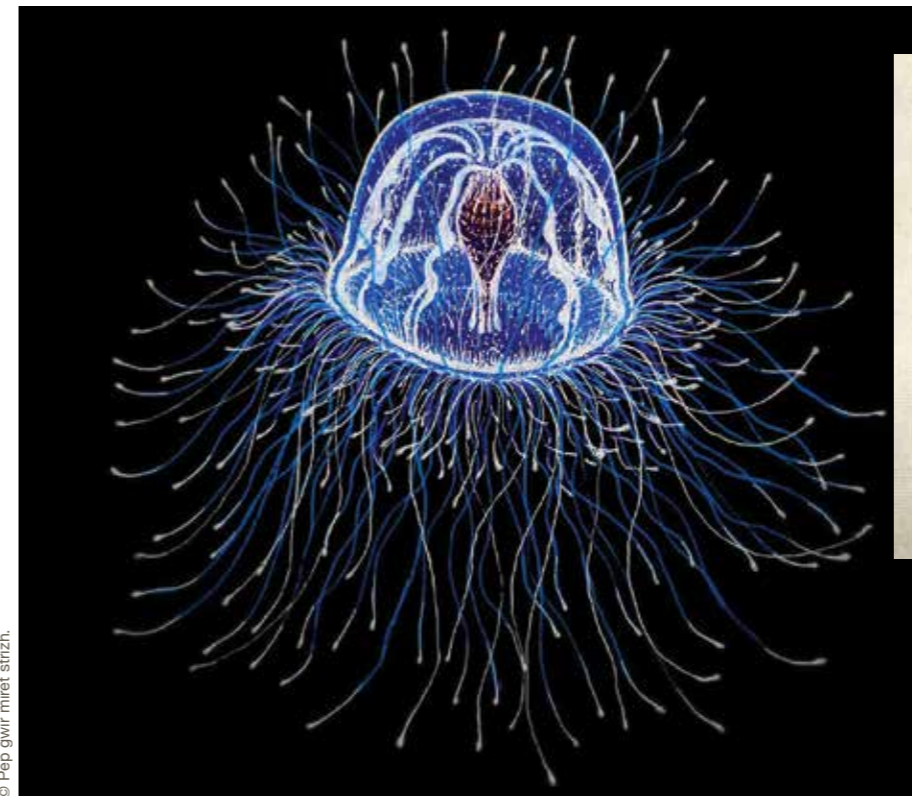
➔ BLEIZ-MOR KOZH !

Atav e morioù yen broioù an Hanternoz ema bet kavet loened souezhusoc'h c'hoazh e-keñver an oad, ha pesked an taol-mañ. Ur bleiz-mor Greunland kaset mat e oad, 252 vlez anezhañ, a zo bet kavet e 2016. Ganet e oa kent an Dispac'h bras neuze ! Da c'houde ema bet studiet e spesad evit gouiet pelloc'h, ha rezi zo get sort bleiz-mor gellet beviñ betek 500 vlez. Ya, ma zud vat ! Un hanter vilved ! Dezhañ da vout anvet "bleiz-mor Greunland" e c'hell bout kavet a-hed get an aod betek Spagn ha daremprediñ a ra morioù Breizh neuze. Ned eo ket bihan ar milon rak goude ar rinkin gwenn bras n'eus bet biskoazh rinkin brasoc'h àr an douar. N'en em ziaesait ket get-se rak bourriñ a ra beviñ don er morioù, e lec'h ma vez fresk, ha pell mat a-ziouzh an dud. Penaos o doa gellet ar skiantourion gouiet pe oad e oant ? Stadet o doa e vrasa ar rinkin ag ur c'hantimetr pe un hanter hani bep blez. Diouzh o ment (met estroc'h evit se zo) e

c'heller jediñ o oad enta ha rak-se eo bet termenet e oa moarvat ganet ur vleizez-vor tapet gete 510 vlez zo, da vare an dugez Anna.... Ned eus mellkeinek koshoc'h ebet (anavet geneomp atav) àr ar blanedenn.

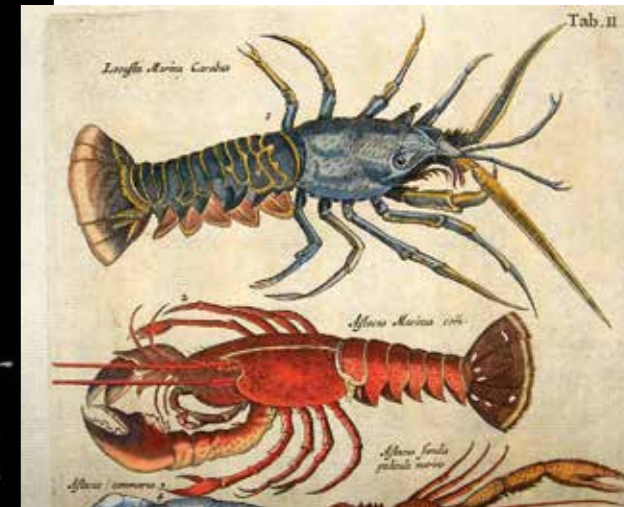
➔ AN ITALIANED HAG AR VORGUILHENN

Ur wezh e oa, ur wezh ne oa ket ur bare skiantourion a Italia tapet gete morgouilh (*turritopsis nutricula*) da vout studiet, o lakaet en ur bailh en ur c'horn hag aet diàr o spered... Blezadou divoued àr-lerc'h e oant bet adkavet... bev. Bev ha yaouankaet ! Ne oant ket en o ment ken ! Met penaos ar bouc'h o devoa gellet disoc'h ? Sed ar penaoz hag ar perag : pa vez bec'h àrnezhe, pa vezont en diouer a voued, pe pa goshaont "re" e c'hellont lakaat o c'horf da vonet en amgin ha "yaouankaat". Hag an troioù-kaer-se a c'hellont gober tre ma karont. N'eus ket a varv viologel dezhe neuze. Biologel a lâran rak ma n'hellont ket mervel get ar gozhoni na barra ket diouzhte a vervel get traoù arall ha bout debret get pesked lakaomp. E mor Karib e vev ar morgouilh bamus-se.

© Pep gwir miret strizh.

© Merian & Jonston 1718 Folio Hand Col.

Ligistri a vev kozh mat ivez.

Turritopsis nutricula, ar vorgouilhenn aet diàr spered an Ankoù...

➔ KOZHONI AR LIGISTRI

Brudet eo ar ligistri evit gellet beviñ pell ivez. E Kanada ema bet tapet Craig, ur pezh legestr, 8 kilogramm anezhañ hag oadet ur souezh : àr-dro 140 vlez. Adlakaet eo bet er mor goude da buniñ e vuhez legestr c'hoazh. Evel ar morgouilh bet gwelet kent e c'hellahe ar ligistri chom hep mervel get ar gozhoni. Siwazh dezhe, rankont a reont muziñ bep an amzer, ha gwanaet mand int en arbenn da-se e vezont aesoc'h da zebriñ peotramant e tapont kleñvedoù. Gouiet a raer ez eus un enzym enne, an telromaz, hag a zres o z-TDN a-gentizh ma koshaont. Ne ouier ket reizh mat pegeit e c'hellont beviñ d'ar muiañ e gwirionez rak diaes eo muzuliiñ o oad. Bezit soñj a-gement-se ar wezh kentañ ma stlapoc'h ur legestr a-barzh dour ho potarn : koshoc'h eo evidoc'h, kredapl !

➔ LOENED DIVARVEL

A-c'houdevezh ez eus bet kavet loened arall na varvont ket get ar gozhoni a pa vehent morgouilh, buzbug (planered) pe

hidred (ar genad *Hydra*). Loened-mor razh anezhe. Ar studioù a zalc'h da vonet e-raok ha kredapl-bras e vo kavet reoù arall en amzer da zonet rak bras eo ar mor, aes eo gouiet. Loened a yaouanka a p'o devez d'ober, peadra da lakaat ar c'haezh Ankoù da droiñ da sot ! Met estroc'h evitañ a dro da sot get-se...

➔ HA NI ?

Sach d'e du eo mab-den, ha n'eus ket gortozet pell kent gwelet tud é klazh tenniñ o mad diàr an afer-se. Er mare-mañ ez eus meur a strollad skiantourion a studi kelligoù ar loened-se evit en o lakaat da vout splotus evit an dud. Kompren gwell moned en-dro ar morgouilh pe ar legestr a rohe an tu deomp da chom yac'h pelloc'h hag aesaat da gleñvedoù zo, ar pezh na vehe ket didalvez e mod erbet. Met kent gellet en ober e vo ret gortoz un tamm mat hervez ar skiantourion. Rak kompren moned en-dro ar loened-se a zo un dra, met lakaat mab-den da yaouankaat pe ar gozhoni da baouez zo un dro-fest arall. Ouzhpenn-tra e sav diaezamantoù

evit diforc'hiñ ar mad diouzh an droug en afer-se : petra 'vo graet ? Penaos ? Evit pesort tud ? Argantaouet get piv ? Ha kement zo...

➔ DISLAVAR MAB-DEN

E pep istoer ez eus ur gentel : puilhat ur lec'h eo ar mor met sed daet an den ha n'en deus ket arsavet a zistrujiñ, dizalbadiañ, fondiñ, lakaat sol ar mor en noazh, banniñ produioù kimiek a-zornad ennañ ha c'hoazh, ha c'hoazh... Ken ned eas da get spesadoù n'anavimp ket biken pe n'hon eus ket bet tro da studial hag o sekredoù àr un dro gete. Na pet enzym burzhudus en dize gellet aesaat deomp a zo beuzet e mor an Ankounac'h evel-se ? Feiz, hor gwall hon eus bet, na soñjit ket ?

Anton Châtelier

(En em) alec'hiñ : kludañ, siklutiñ.

Klazh (verb) : klask.

Mil(on) : loen(ed), aneval(ed).

Morgouilh : morgaoul.

Planer(ed) : planaire(s).

Trenkenn dezoksiribonukleek (TDN) : *acide désoxyribonucléique* (ADN) e galleg.